

Každé impérium se dříve nebo později rozpadne

Rozhovor s bývalým ukrajinským disidentem a politickým vězněm Josyfem Ziselsem

Josyf Zisels (nar. 1946) se v osmdesátých letech 20. století zapojil do činnosti opoziční Ukrajinské Helsinské skupiny (UHS). Následně strávil šest let v sovětském vězení. Dva dny před tímto rozhovorem (25. října 2025) dopadl do vnitrobloku kyjevského domu, kde bydlí, sestřelený ruský dron a explodoval. Poškodil mu zařízení bytu, ale bývalý disident s manželkou naštěstí vyvázli bez zranění. Jako mnoho Kyjevanů tráví totiž noci za ruských náletů v koupelně. Nad poničeným vybavením bytu jen mávl rukou: „Zažili jsme toho už hodně a nějak si poradíme i s tímhle.“

Vaše osobní konfrontace se sovětským režimem začala trochu podivně.

V roce 1965 jste upoutal pozornost KGB, když jste jako student druhého ročníku na Černovické univerzitě přednesl referát o Sigmundu Freudovi. Proč sovětským aparátčíkům Freud v uvolněnější éře šedesátých let tak vadil?

KGB věnovala dění na Ukrajině mnohem větší pozornost než tomu, co se dělo na vlastním „hloubkovém území“, tedy v samotném Rusku. Místní aparátčící se báli, aby se něco „nepřihodilo“. V našem vysokoškolském kroužku bylo z dvaceti osmi lidí dvacet čtyři Židů. Já jsem původně studoval v Kišiněvu, ale když jsem byl v druhém ročníku, bylo to v roce 1965, zemřel mi otec. Tak jsem chtěl přestoupit na univerzitu v Černovicích, kde jsme bydleli. Nakonec se mi to

podařilo, ale dostat se tam bylo tehdy pro Žida dost složité.

Byl v tom latentní antisemitismus? Proč latentní? Byl to antisemitismus řízený sovětským státem. A na Ukrajině byl ještě silnější, protože byla de facto kolonií. O všem se rozhodovalo v Moskvě. Kišiněvská univerzita byla lepší, alespoň co se oboru fyziky týče, ale já jsem se chtěl vrátit do Černovic. Tam jsme pak založili filozofický spolek. Tehdy ještě doznívalo „tání“. Po pár schůzkách jsme si řekli, že by bylo zajímavé udělat veřejnou debatu o Freudovi.

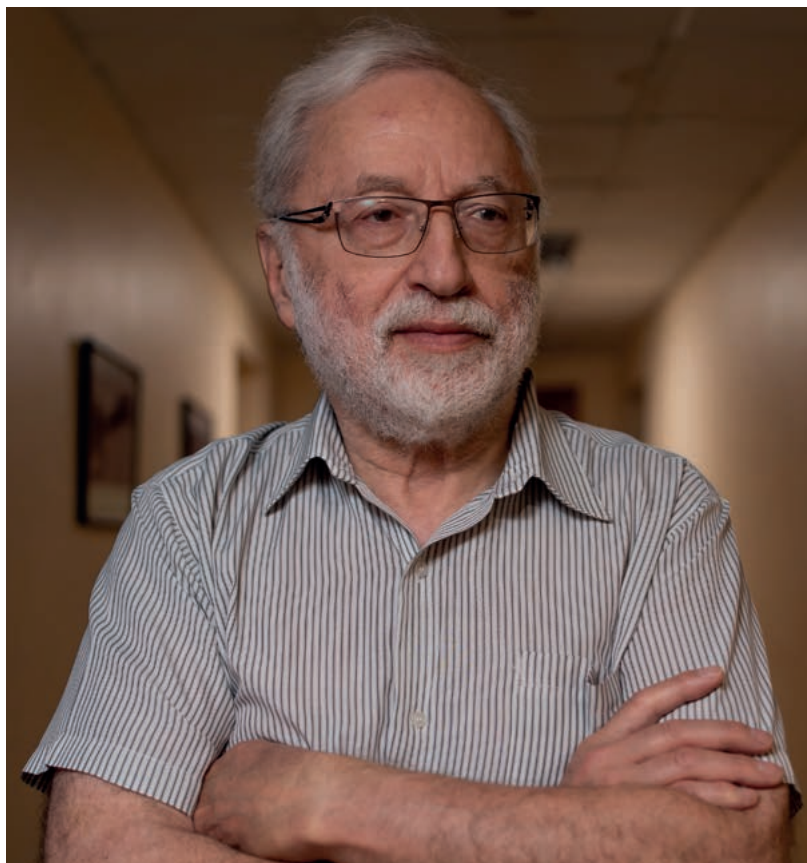
Proč právě o Freudovi?

Freud byl v SSSR zakázaný, jeho knihy se nevydávaly, stejně jako knihy mnoha jiných autorů. Nás jeho texty zajímaly – sexuální teorie, libido a tak podobně. Bylo to něco jako zakázané

ovoce. Kromě toho nesmíme zapomenout na to, že mluvíme o Černovicích, které byly dříve součástí Rakousko-Uherska. Freud tady byl hodně populární v meziválečném období a hodně lidí mělo ještě německá vydání jeho knih. Hledali jsme zkrátka něco nového. Před debatou jsme se několikrát sešli. Později se ukázalo, že první zápis v mé složce KGB vznikl právě kvůli těmto setkáním. V té době mě navštívil jeden kamarád, takový hodný kluk, a přiznal se mi, že ho naverbovali lidé z KGB a že po něm chtějí, aby se na mě zaměřil. Ta veřejná debata se ale nakonec uskutečnila. Přišli tam profesori a studenti ze stranického aktivu. Jen změnili její název, dali něco jako „Problematika nevědomého“. Seděl jsem tam a nechápal, co se děje. O Freudovi se skoro nemluvalo, a když, tak strašně kriticky. Tak jsem vylezl na pódium a začal vykládat, že Freud byl také dialektik, a že není správné ho takhle shazovat. Bylo to legrační. No a záznam v mé složce KGB byl na světě!

Co se dělo pak?

Chodil jsem pomáhat do jedné z univerzitních laboratoří. Ale po nějaké době mi bylo řečeno, ať už tam nechodím. Kolegové mi prozradili, že vedoucí katedry prohlásil: „Židy tady nepotřebuju.“ Tehdy jsem už četl samizdat. Obdivoval jsem Andreje Sacharova, jako fyzika i jako lidskoprávního aktivistu. Později jsem s ním spolupracoval.

Josyf Zisels (foto: Danylo Pavlov, the Ukrainians)

Vzpomenete si, jak jste se v srpnu 1968 dozvěděl o sovětském vpádu do Československa? Jak jste to prožíval?

Měl jsem tehdy kamaráda, Paula Pšeničku. Byl to Čech po matce, která se na Bukovinu přistěhovala z Prahy. Já jsem je tehdy hodně navštěvoval a oni mi popisovali, co se v Československu děje. Pražské jaro strašně prožívali. Srpnová invaze je zasáhla. Nyní víme, že „socialismus s lidskou tváří“ byl nedomyšlený, ale tehdy jsme to vnímali jako skvělý odklon od zkostnatělého komunismu. A tato naděje byla zničena sovětskými tanky. Bohužel jsem znal i kluky, kteří v těch tancích seděli. Pak se uskutečnil protest v Moskvě, o jehož podrobnostech jsem se dozvěděl ze

samizdatu, který na Ukrajině koloval ve velkém množství. Ti lidé měli odvahu otevřeně protestovat proti impériu, ve kterém sami žili. Udělalo to na mě obrovský dojem.

Vlastní zapojení do disidentského hnutí jste několikrát označoval za něco nenormálního. Co přesně jste tím měl na mysli?

Takové hodnocení jsem si mohl dovolit samozřejmě až s odstupem, po všech těch letech. Je to myšleno trochu filozoficky. Svět totiž podle mého názoru nestojí na disidentech, stojí na masě obyčejných lidí a to slovo „obyčejných“ nemyslím nijak pejorativně. Lidí, kteří studují, pracují, rodí děti, vychovávají je... Mezi nimi se nachází, dejme tomu,

desetina procenta těch, kterým říkáme disidenti. Takže je to něco nenormálního, je to odchylka od normy.

Ale vy jste se pro tuto „odchylku“ rozhodl.

Neřekl bych, že jsem se rozhodl, já k tomu tak nějak dospěl. Mělo to celou řadu příčin. Třeba tu, že jsem strašně tvrdohlavý, a tvrdohlavost je záležitost genetická. Pak je tu výchova a rodinné prostředí. Matka zemřela, když mi bylo šest. Táta pořád cestoval, protože musel vydělávat. Měli jsme s bratrem chůvu, Rumunku, která se o nás starala. Nevychovávali mě jako jiné děti v provinčních židovských rodinách ve stylu „to se smí říkat doma, ale nesmí se to říkat ve škole“. Nebyl nikdo, kdo by mi to vysvětlil. Proto jsem vyrostl bez tohoto „kultivovaného“ pudu sebezáchovy. Měl jsem to jednoduché: vidíš pravdu, víš, že je to pravda, tak ji hájíš.

V šedesátých letech jste také pomáhal Židům, kteří se pokoušeli emigrovat do Izraele.

První velká vystěhovalecká vlna do Izraele nastala v SSSR po šestidenní válce v roce 1967. Mnoho lidí inspirovala představa, že Izrael se dokázal ubránit proti mnohem silnějšímu nepříteli. No, a k tomu tady byl všudypřítomný sovětský antisemitismus. Hodně mých známých i příbuzných se tehdy rozhodlo odejít, a mnohým se to i podařilo. Po roce 1969 ale sovětská moc řekla „stačilo“ a odmítla udělovat další povolení k výjezdu. Já se tehdy angažoval v hnutí na obranu práva vycestovat. Pracoval jsme jako inženýr v televizi a s přáteli jsme žertovali, že jsem technický pracovník ideologické fronty. Rodina jednoho mého kolegy, Samuela Trichterera, se rozhodla emigrovat. Podali oficiální žádost o vystěhování.

Orgány na pracovišti se tomu ale rozhodly zamezit, svolaly schůzi odborů, kde ho veřejně odsoudili a nadávali mu. Já jsem vystoupil a odvolal se na Všeobecnou deklaraci lidských práv, kterou SSSR podepsal, a že tam stojí černé na bílém, že se každý může rozhodnout, kde bude žít. To byl tuším rok 1971. Oni si samozřejmě stejně odhlasovali, co chtěli, ale já jsem nemohl mlčet. Další den už na nástěnce v televizním studiu viselo oznámení, že se chystá schůze Komsomolu k případu Josyfa Ziselse. Na tom shromáždění se do mě pustili, ale já neustoupil. Tenkrát mě ještě nechali na pokoji, ale už si mě „hlídali“.

Jak pokračovala vaše cesta do hlubších vrstev disentu?

Zaměstnání inženýra mi umožňovalo cestovat po SSSR. Zaznamenával jsem si případy porušování lidských práv a snažil se je předávat dál, zejména je posílat do Moskvy do *Kroniky současných událostí*.¹ S disentem nebylo úplně jednoduché se spojit, protože to bylo – jak v Kyjevě, tak v Moskvě – dost uzavřené prostředí. Tehdy probíhaly vlny zatýkání, takže se měli všichni na pozoru. Lidé z KGB považovali disent za nádor, který je nutno odstranit, a pokud to nejde, tak ho je třeba izolovat od zbytku společnosti. Do prostředí ukrajinského disentu jsem se nakonec dostal přes Moskvu. Jak jsem posílal materiály pro *Kroniku*, seznámil jsem se postupně s Pjotrem Jakirem,² Viktorem Krasinem³ a Tatjanou Velikanovou.⁴

Josyf Zisels (nar. 2. prosince 1946 v Taškentu)

Aktivista za lidská práva, ukrajinský disident a politický vězeň, člen Ukrajinské Helsinské skupiny, spoluzakladatel a spolupředseda Sdružení židovských organizací a obcí na Ukrajině (VAAD) a bývalý viceprezident Světového židovského kongresu. Je považován za nejvlivnějšího příslušníka židovské komunity na Ukrajině. Vyrůstal v Černovicích na západě země. V roce 1969 na tamní univerzitě absolvoval studium teoretické fyziky. Od počátku sedmdesátých let spolupracoval s židovským a obecně demokratickým podzemním hnutím v Rusku a na Ukrajině, pomáhal židovským rodinám při emigraci do Izraele, aktivně šířil samizdat, podílel se na dokumentaci zneužívání sovětské psychiatrie k politickým účelům. Několikrát byl zatčen a vyslýchán. Po odmítnutí nabídky k emigraci ze strany KGB byl v dubnu 1979 odsouzen na tři roky do tábora se zvýšenou ostrahou. Podruhé za tytéž „trestné činy“, hanobení sovětského státu a společenského systému, byl odsouzen v roce 1984. Po propuštění z vězení v roce 1987 tajně založil v Černovicích první židovskou organizaci na Ukrajině. V roce 1989 se podílel na vzniku ukrajinského Sdružení židovských organizací a obcí a stal se jeho spolupředsedou. V roce 2014 se veřejně zastal Ukrajiny proti ruské okupaci Krymu a východních částí země. Za svou činnost a aktivity získal mnoho řádů a ocenění.

Byla to velice sympatická žena, matematická, takže jsme měli hodně společných témat. A ona mi pak dala kontakt na Nadiju Svitlyčnou⁵ v Kyjevě. No a tím se to už rozjelo. Ještě před vstupem do Ukrajinské Helsinské skupiny mě zaujalo zejména téma zneužívání psychiatrie k trestání disidentů.

Používání psychiatrických ústavů pro potlačení disidentského hnutí se v době Brežněvovy vlády stalo jakousi vizitkou sovětské moci. Vy jste toto téma dlouhodobě studoval. Jak to fungovalo?

V *Kronice* postupně dokonce vznikla zvláštní rubrika věnovaná právě zneužívání psychiatrie. Připadalo mi tehdy, že to je velice palčivá, bolestivá

otázka. Na Ukrajině byla jen jedna taková léčebna v Dněpropetrovsku. Začal jsem si o ní od disidentů zjišťovat více informací. Ve Lvově jsem poznal Zenovije Krasivského,⁶ který byl „léčen“ ve Smolenské specializované nemocnici. Prodělal dva infarkty, protože mu dávali enormní dávky silných antipsychotik. Tamní psychiatři doufali, že ho tím odrovnají. Na Západě se potom rozjela kampaň za jeho propuštění, a tak se sovětské úřady nakonec rozhodly přemístit ho do nemocnice ve Lvově, kde měl mírnější režim. Byl to tvrdý chlap, v sovětských věznicích a lágrech strávil dvacet let a přežil i „léčbu“ v „psychuškách“. Já jsem ho pak vyzpovídal o metodách, kterými ho „lčili“. Potom za mnou přijel

1 *Kronika současných událostí* (rusky *Хроника текущих событий*) byla jedním z nejdéle vycházejících samizdatových periodik post-stalinistického Sovětského svazu. Tento neoficiální zpravodaj, který vycházel v letech 1968–1983, informoval o porušování občanských a lidských práv a soudních procesech po celém SSSR.

2 Pjotr Jakir (1923–1982), sovětský historik, který byl ve svých 14 letech odsouzen na 5 let do Gulagu a proslul jako kritik stalinismu.

3 Viktor Krasin (1929–2017), ruský aktivista za lidská práva, ekonom, sovětský disident a politický vězeň.

4 Tatjana Velikanova (1932–2002), matematická a sovětská disidentka, redaktorka časopisu *Kronika současných událostí*.

5 Nadija Svitlyčna (1936–2006), ukrajinská disidentka, spisovatelka, novinářka, aktivistka za lidská práva a aktivní členka UHS.

6 Zenovij Krasivskij (1929–1991), účastník ukrajinského osvobozenického boje, v poválečném období se stal jedním ze zakladatelů podzemní organizace Ukrajinská národní fronta. Byl opakovaně odsouzen za vlastizradu a antisovětskou agitaci a propagandu. Po několika letech byl nuceně léčen v psychiatrické léčebně s diagnózou paranoidní schizofrenie.

Josyf Zisels v sedmdesátých letech před zatčením (foto: archiv Josyfa Ziselse)

Mychajlo Lucyk⁷ – disident, „pacient“ z dněpropetrovské léčebny. Někde sehnal moji adresu a já s ním nahrál dlouhý rozhovor. A tak to pokračovalo dál.

Kdo rozhodoval o tom, koho z disidentů pošlou do „psychušky“ a koho do lágru?

Na to se dá dívat z různých stran. Klíčovou osobností v tomto příběhu byl Jurij Andropov, který byl v té době šéfem KGB. Podobné strategie existovaly i dřív, ale za jeho vlády se výrazně rozšířily. V druhé polovině šedesátých let založili Sověti sedmáct zvláštních léčeben po celé zemi. Na Ukrajině byla jen jedna – v Dněpropetrovsku. Krajské nemocnice měly na posouzení těchto případů

expertní komise, ale o ničem fakticky nerozhodovaly. O každém konkrétním případě umístění disidenta na psychiatrii se rozhodovalo v Moskvě – v Serbského ústavu.

Proč tedy represivní orgány v konkrétních případech upřednostňovaly psychiatrii před lágrem nebo vězením?

Já si myslím, že v neposlední řadě proto, že vedení SSSR si přece jenom hlídalo jisté renomé na Západě. Sověti chtěli vytvořit obraz, že disent je velice omezený fenomén. Zároveň ale viděli, že se opoziční hnutí rozrůstá. Proto přemýšleli o tom, jak ho atomizovat. V té době zavedli i nový paragraf v trestním zákoníku – pomluva sovětské moci, podle kterého

odsoudili i mě. „Psychušky“ začaly represivní orgány hromadně využívat po roce 1968, časová souvislost s událostmi v Československu však byla spíše náhodná. Tato praxe existovala i dříve, ale tehdy se rozhodli ji rozšířit. Například v dněpropetrovské léčebně bylo v roce 1978 celkem 1 300 nemocných. Opozičních aktivistů bylo mezi nimi asi deset procent. Zhruba každý čtvrtý disident na Ukrajině prošel psychiatrickou léčebnou.

To je vysoké číslo.

Ano, v té době vymysleli Sověti absurdní diagnózu: „vleklá schizofrenie“. Všichni se tomu smáli. Já osobně jsem měl jen z léčebny v Dněpropetrovsku zpracovaných osmdesát čtyři případů. Později jsem spolupracoval s ruským disidentem Alexandrem Podrabinekem⁸ a dalšími, kteří se zneužívání psychiatrie také věnovali.

A vaše cesta logicky pokračovala do Helsinské skupiny...

V létě 1976 jsem si z Kyjeva přivezl samizdat a knihy od mého kamaráda Igora Pomeranceva,⁹ kterého jsem znal ještě ze studentských let, a začal ho šířit mezi známé v Černovicích. Později jsme s Pomerancevem došli k závěru, že nás odposlouchávali již v jeho kyjevském bytě. Tehdy jsem si ale ničeho nevšiml a začal jsem ty samizdatové knihy distribuovat. Každou jsem půjčoval jen na jeden den, to bylo pravidlo. Solženicynův román *Souostroví Gulag* jsme četli ve skupině asi deseti lidí nahlas. Krátce poté za mnou přišel mladík, kterému jsem půjčil jednu samizdatovou sbírku, a na chodbě mi pošeptal, že ho s tou knihou chytili. Přijeli za ním domů. Nutili ho, aby šel

⁷ Mychajlo Lucyk (1921–2006), účastník ukrajinského osvobozenického odboje. V sovětských lágrech strávil celkem dvacet sedm let a v Dněpropetrovsku byl od roku 1974 „lčen“ čtyři roky.

⁸ Alexandr Podrabinek (nar. 1953), sovětský a ruský disident, novinář a komentátor. Za Sovětského svazu bojoval za lidská práva, zejména proti politickému zneužívání psychiatrie.

⁹ Igor Pomerancev (nar. 1948), básník a novinář ruského původu. V současné době žije v Praze.

za mnou, tu knihu mi vrátil a nic mi neřekl. Chtěli vystopovat všechny. Tak jsem pochopil, že jde do tuhého. Věděl jsem, že musím co nejrychleji všechno schovat nebo zlikvidovat. A naštěstí se mi to podařilo. Sebrali mě až cestou do práce. První výslech trval dvacet sedm hodin a teprve pak mě nechali trochu se vyspat. Bylo to legrační, protože mě za tím účelem odvezli do hotelu. V pokoji se mnou byl jeden kágébák, další hlídal u dveří. Ta situace mi přišla vtipná, cítil jsem se jako nějaký důležitý zločinec. Ptali se celkem jasně, komu a co jsem půjčoval a od koho jsem to měl. Já jsem se rychle zorientoval: hlavně nic nepodepisovat a nic neprozradit. Mluvil jsem s nimi obecně a nic konkrétního jsem jim neřekl.

Předtím, než vás odsoudili do vězení, jste byl ale ještě oficiálně „varován“.

Ano. V prosinci 1976 vyšel článek v místním časopise *Sovětská Bukovina*. Psalo se tam, že jsme kreatury, které se místo budování socialismu věnují četbě nepřátelské literatury. O mně tam napsali, že ještě k tomu pomáhám lidem, kteří emigrují do Izraele, a tak. Pro mě to byl další impuls. V lednu 1977 mě kágébáci už otevřeně varovali, že pokud s tím nepřestanu, pak půjdu do vězení. Řekli mi: „*Padejte za hranice, jinak půjdete sedět.*“

Ale místo toho, abyste „vypadnul za hranice“, jste navázal kontakt s Ukrajinskou Helsinskou sku-

pinou a připojil jste se k lidskoprávnímu hnutí. Tentokrát již zcela otevřeně.

Bylo to logické vyústění, musel jsem se k ní připojit. Asi od jara 1978 jsme chodili – já, Mykola Horbal,¹⁰ Olha Hejko¹¹ a Volodymyr Malynkovič¹² – za Oksanou Meško.¹³ Zbyla jen ona, protože všichni ostatní seděli. Přesvědčovali jsme ji, že musíme pokračovat. Byli jsme ochotni zveřejnit svoje jména a adresy, otevřeně se připojit k UHS. Ona ale pořád dokola říkala: „*Zavřou vás!*“ A odmítla nás jako nové členy UHS zapsat. Tehdy bydlela v malém domku v kyjevské čtvrti Kurenivka. Já jsem jí říkal: „*Podívejte se, v domku naproti mají v okně mansardy kameru. Už stejně vědí, proč jsme tady. A vy jste poslední člen Helsinské skupiny na svobodě. Dříve nebo později nás stejně zatknou.*“ Tak jsme ji postupně přesvědčili. Pomohl nám v tom Krasivskyj. To byl tvrdý chlap. Ten se „antisovětské činnosti“ věnoval soustavně od svých čtrnácti let.

Moskevská Helsinská skupina tlaku podlehla a rozpustila se už v roce 1982. Jak to, že ta ukrajinská vydržela?

Hrály v tom roli národnostní důvody. Členové UHS byli strašně odhodlaní. Kágébáci váhali, jak s lidmi, jako byli Tychyj¹⁴ nebo Meško, naložit. Pronásledovali je, ale oni neustoupili. V Moskevské Helsinské skupině měl jako jediný zkušenosti s lágrem Ginzburg.¹⁵ Tehdy jsem se nedozvěděl, proč skupinu rozpustili. Ostatně jsem měl už jiné starosti než to zjišťovat,

sám jsem byl tehdy už ve vězení. U Ukrajinců to byla otázka kolektivní identity. A jsem také přesvědčen, že tato ukrajinská urputnost – ať už se bavíme o disentu, revolucích, Euro-majdanu, nebo o dnešním dobrovolnickém hnutí – pramení z historického odkazu kozáctví. Na Ukrajině v minulosti připadal na tisíc lidí vždy alespoň jeden kozák. Ten, kdo byl připraven obětovat svůj život a jít bojovat proti komukoliv. Když přednáším o disentu, vždycky říkám, že kozáctví je historická a organická součást naší kolektivní identity. Disidentů také nebylo mnoho, možná pět stovek na padesát milionů obyvatel. Kapka v moři. Ale ve skutečnosti je to jako špetka soli v polévce. Když ji přidáš, máš úplně jiné jídlo.

V roce 1979 jste byl za činnost v UHS odsouzen ke třem letům odnětí svobody. Jaká byla vaše vězeňská zkušenost?

Četl jsem v *Kronice*, co disidenti vy-povídali před soudy. Připravoval jsem se na proces i na vězení. Samozřejmě že se mi tam nechtělo, nejsem přece blázen. Ale tušil jsem, že to dříve nebo později přijde. A chtěl jsem tuto zkoušku důstojně zvládnout. Snad se mi to i podařilo. Já tam měl tzv. zpřísněný režim. To byla pomsta KGB za moji naprostou neochotu s nimi spolupracovat. Byl jsem vlastně pyšný na to, že jsem je tak iritoval, a také na to, že mi spolupráci ani nenabídlí, nesnažili se ze mě udělat udavače. Přitom to byl velice rozšířený jev: v naší univerzitní skupině byli udavači tři.

10 Mykola Horbal (nar. 1940), ukrajinský učitel hudby, hudebník, skladatel, básník, zastánce lidských práv a člen UHS. Za sovětského režimu byl šestnáct let vězněn v pracovních táborech a ve vyhnanství.

11 Olha Hejko-Matusevyč (nar. 1953), filoložka, manželka ukrajinského disidenta Mykoly Matusevyče, aktivistka za lidská práva, členka UHS, byla vězněna sedm let za antisovětskou agitaci v Gulagu a ve vyhnanství.

12 Volodymyr Malynkovič (nar. 1940), ukrajinský disident a člen UHS. V roce 1980 emigroval do Německa.

13 Oksana Meško (1905–1991), ukrajinská aktivistka za lidská práva a sovětská disidentka, spoluzakladatelka UHS.

14 Oleksa Tychyj (1927–1984), ukrajinský disident, pedagog a jazykovědec vystupující na obranu ukrajinštiny proti rusifikaci, spoluzakladatel UHS. Zemřel v ruském vězení.

15 Alexandr Ginzburg (1936–2002), ruský novinář, básník, aktivista za lidská práva a disident. V letech 1961–1969 byl třikrát odsouzen k pobytu v pracovních táborech.

A to byli pouze ti, o kterých jsme to věděli. Ve skutečnosti ale byl ten zpřísněný režim lepší než obyčejný, protože tam fungovala jistá pravidla. Platil jednoduchý princip: pokud pravidla dodržíš, tak můžeš žít relativně v klidu, jinak máš problém. Pravidla stanovovali takzvaní drsní muklové, ti, kteří šli do konfrontace s vedením věznic. Seděli na samotkách a pořád byli mláceni, ale stejně odmítali spolupracovat. Neměli to lehké, ale zato měli respekt. To oni určovali pravidla. Druhé kategorii vězňů, kteří rovněž nespolupracovali, nic nepodepsali, ale nechovali se tak konfrontačně, se říkalo mužici. Dohromady tvořily tyto dvě skupiny zhruba deset procent vězňů. Ostatní odsouzení se zapojovali do života věznic, podepisovali spolupráci, účastnili se všelijakých akcí a podobně. Měli z toho jisté výhody, více balíčků a tak. Já jsem si nikdy nehrál na „drsnáka“, tak jsem se zařadil mezi „mužiky“. Chlapi mě přijali mezi sebe hned poté, co jsem si odseděl první trest na samotce. A s nimi jsem ten kriminál nějak přežil. Dodržíš pravidla – jsi v pohodě, pomůžou ti, když bude třeba. Taková struktura fungovala právě ve zpřísněném režimu. Když jsem se v roce 1984 dostal do vězení podruhé, tak už jsem věděl co a jak, byl jsem „vážený člověk“. Sice ne přímo recidivista, ale člověk se zkušeností. Nějakou dobu jsem pracoval v dole. Ale měl jsem problémy se zdravím, tak mě brzy převedli na jednodušší práci. Stloukal jsem bedny. Já rád pracuju rukama, a tohle mi šlo. Dokázal jsem za dopoledne stlouct celodenní normu. A pak už jsem měl volno, četl jsem si, s někým si povídal. Když už člověk něco dělá, tak ať to dělá pořádně. Byl jsem rád,

že mi to šlo. „Drsnáci“ nepracovali. Oni si tu normu kupovali u řadových vězňů. Za čaj. To byla nejlepší měna v kriminále. Je to zvláštní svět. Když jsem seděl, tak jsem si říkal, že by stálo za to o čaji napsat knihu. Čaj jako univerzální měřítko všeho.

Poté, co jste si celkem odseděl šest let, jste se začal více věnovat problematice postavení ukrajinské židovské komunity. Proč?

O situaci ukrajinských Židů jsem se zajímal ještě před zatčením v souvislosti s emigrací. Někteří ukrajinští Židé na povolení k emigraci čekali celá léta. Přišli o práci a potřebovali pomoci. Předtím nebyly moje aktivity v židovské komunitě tak intenzivní jako třeba účast v disentu a zkoumání psychiatrických léčeben, ale také jsem se těmto otázkám věnoval. Připravoval jsem materiály pro učitele moderní hebrejštiny a pomáhal je šířit. Při domovních prohlídkách mi kágébači sebrali nějaké materiály, které se také týkaly židovské otázky. Když přišla perestrojka a byl jsem venku z kriminálu, tak vyvstala otázka, co dál. A po rozpadu Sovětského svazu jsem se nechtěl přímo zapojit do politiky, i přestože jsem dostal ještě předtím nabídku kandidovat do voleb společně s demokratickou opozicí.¹⁶ Ale bylo tam příliš mnoho komunistů a kágébáků. Takže jsem se rozhodl soustředit se na dvě věci. Zaprvé to byla právě ta „židovská linie“. Moje identita je ukrajinská a židovská. Už tehdy jsem se považoval za ukrajinského Žida. Vnímал jsem to od dětství. Druhá linie mých aktivit byla spojená s ukrajinským národním hnutím. To bylo velmi svobodné prostředí, kde bylo hodně disidentů.

Chtěl bych se ještě vrátit k sovětskému antisemitismu. V čem byl specifický?

Jednu část sovětské doktríny představoval internacionalismus, a proto důraz na jakoukoliv etno-náboženskou skupinu byl proti principu sovětské „rovnosti“. Antisemitismus jako takový byl ale ve společnosti přítomný celou dobu. Ještě ve dvacátých letech 20. století se sice v SSSR oficiálně odsuzoval, ale postupně se to obrátilo v pravý opak. Říká se, že antisemitismus je jedním z kulturních kódů křesťanské civilizace. Kultura a výchova ho můžou jen zmírnit.

Jedním z nejkrutějších momentů dějin ukrajinských Židů byl masakr v Babím Jaru. Před deseti lety vznikl projekt rozsáhlého památníku, který ale měli vytvořit ruští umělci a financovat ruští oligarchové. Vy jste se tehdy ostře postavil proti tomu a byl jste za to hodně kritizován, a to v tom smyslu, že místo aby ukrajinská strana „financování zvenku“ uvítala, tak věc blokuje, a přitom není schopná se o důstojný památník Babího Jaru postarat sama. V čem byl hlavní problém?

Projektů výstavby památníku existovalo na ukrajinské straně více a musely se zastavit právě v roce 2022. Šlo o to, že v roce 2015 mi telefonovali ze Světového židovského kongresu v New Yorku a oznámili mi: „Byl za námi Marek Siwiec,¹⁷ který momentálně pracuje s tvými známými v Moskvě – s Michailem Fridmanem¹⁸ a s Germanem Chanem¹⁹.“ Fridmana jsem přitom viděl jednou a Chana jsem neznal vůbec. Řekli mi, že Siwiec přijel od nich a že chtějí vybudovat památník v Babím

16 První částečně svobodné volby proběhly na Ukrajině ještě za SSSR v březnu 1990.

17 Marek Siwiec (nar. 1955), polský politik a novinář.

18 Michail Fridman (nar. 1964), ruský oligarcha, jeden z nejbohatších Rusů. Má také izraelské občanství. Spoluzaložil investiční skupinu Alfa Group, největší soukromou ruskou banku Alfa-Bank a mezinárodní investiční společnost LetterOne.

19 German Chan (nar. 1961), ukrajinsko-izraelsko-ruský oligarcha, miliardář a podnikatel. Se svým spoližákem z vysoké školy Michailem Fridmanem vede společnost Alfa Eco, která je součástí konsorcia Alfa Group.

Jaru. To mě přesvědčilo, že tomu musím zabránit. Fridman a Chan jsou Putinovy peněženky. Byla to snaha prosadit ruský koncept paměti Babího Jaru, a sice vyobrazit Ukrajince jako antisemity, nacisty atd. A bez Putina požeňání by ruští miliardáři zcela jistě nemohli investovat tímto způsobem sto milionů dolarů v zemi, proti které Rusko vede válku. Připomínám, že to byl rok 2015.

Jak to pokračovalo?

Byl to ze strany Rusů velice pragmatický projekt motivovaný snahou ukázat Ukrajince jako nacisty. Odkud se vůbec vzal ten koncept „denacifikace“, se kterým Rusko zaútočilo s ještě větší silou v roce 2022? Právě z těchto východisek, kdy se Rusko roky snažilo formovat obraz Ukrajinců jako nacistů a antisemitů. Myslím, že se nám podařilo svět konečně přesvědčit, že Ukrajina není antisemitská. A já vím, o čem mluvím, ty změny jsem prosazoval a pozoroval jako člověk z vedení Světového židovského kongresu. Byl to velice dlouhý a složitý boj. Zdůrazňovat ukrajinský antisemitismus a šířit účast Ukrajinců na židovských pogromech byla tehdy součástí ruské hybridní války. Chtěli odvrátit pozornost od faktu, že to vše se týkalo i Rusů. A částečně v tom byli Rusové úspěšní, vždyť za to utratili miliardy dolarů. Jim nešlo o to postavit v Babím Jaru památník, ale chtěli vykreslit Ukrajince jako antisemity. Ruský filmový režisér Sergej Loznica²⁰ dokonce natočil o Babím Jaru film²¹ a v něm přímo zaznělo, že v Babím Jaru vraždili Židy především sami Ukrajinci. A to je prostě lež.

Bohužel v podobném duchu píše o těchto událostech i Jonathan Littell v románu *Laskavé bohyně*.²² Také jsem proti němu vystoupil, ačkoliv ho někteří ukrajinští intelektuálové i obhajovali. Možná je to talentovaný spisovatel, ale to vše zavání nějakými praktikami ruské zpravodajské služby FSB. Nebylo by to ostatně poprvé.

Máte zkušenost s ruskou opozicí už z doby disentu. Na Západě lidé stále věří, že je to síla, která by v Rusku mohla dokázat velké změny. A to by mohlo znamenat i velké změny pro Ukrajinu. Vy jste se ale nejednou o ruské opozici vyjadřoval spíše skepticky. Jak to vidíte teď?

Znám je, mám mezi nimi kamarády. Třeba již zmíněného Alexandra Podrabineka. Oni jsou všichni proti Putinovi. Ale zeptejte se jich, kolik z nich si přeje, aby se rozpadlo Rusko? A to je klíčová otázka. Protože já jsem přesvědčen o tom, že Rusko v dnešních hranicích a s takovou historií se prostě nemůže proměnit na demokratický stát. Mimochodem stejně jako Čína. A tento spor máme s nimi – tedy s jejich předchůdci v disentu – už od šedesátých let. Já jsem to tehdy od nich slyšel mnohokrát: „*Pojďme budovat demokratický Sovětský svaz. Proč byste se chtěli osamostatnit?*“ Pro mě je to oxymóron. Kruté impérium se nemůže stát demokratickým státem. To je absurdní. Už tehdy jsme o tom hodně debatovali. Například s Ljudmilou Alexejevovou,²³ to byla svatá žena. Ale také to nechápala...

Jak tedy z toho ven? Rusko se musí rozpadnout?

Nadija Svitlyčna
(foto: archiv Josyfa Ziselse)

Rozpad Ruska by byla ideální varianta. Pravděpodobnost takového scénáře je však hodně malá. Na druhou stranu ale i tomu, že se rozpadne Sovětský svaz, věřil málokdo. Já jsem svému vyšetřovateli na začátku osmdesátých let říkal, že Ukrajina bude svobodná a Německo se sjednotí. Zíral na mě a tvrdil, že se nic takového nikdy nestane. Takže nikdy neříkej nikdy. Rusko se dřív nebo později rozpadne, to je úděl všech impérií. A to nikoliv proto, že s ním bojujeme, i když i to je samozřejmě důležité. Mnohem důležitější ale je, co se děje uvnitř, v centru, v Moskvě. Každé impérium postupně hnije. A dřív nebo později shnije natolik, že se rozpadne. Hezká podívaná to ale rozhodně nebude.²⁴

Radomyr Mokryk

20 Sergej Loznica (nar. 1964), ruský režisér běloruského a ukrajinského původu. V současné době žije v Německu.

21 Film *Babí Jar. Kontext* byl natočen v roce 2021 – viz csfd.cz/film/1052530-babij-jar-kontext/prehled/ (citováno k 25. 11. 2025).

22 Jonathan Littell (nar. 1967), francouzsky píšící americký spisovatel. Jeho nejznámějším dílem je román *Les Bienveillantes* z roku 2006, který vyšel v českém překladu Michaly Markové jako *Laskavé bohyně* (Odeon, Praha 2008).

23 Ljudmila Alexejevová (1927–2018), ruská historička, aktivistka na poli ochrany lidských práv a zakládající členka Moskevské Helsinské skupiny.

24 Z ukrajinštiny přeložil Radomyr Mokryk.